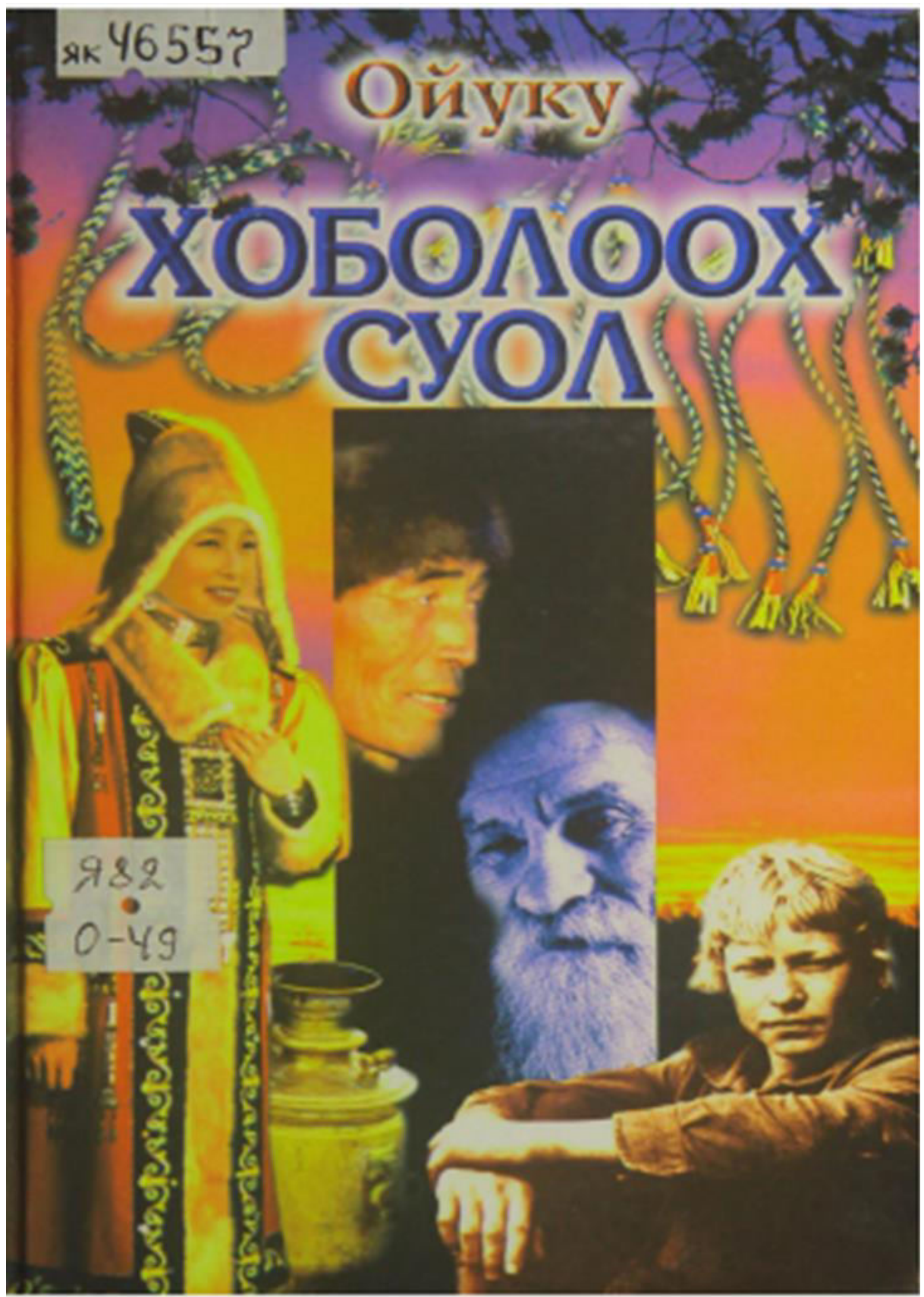

як 46557

Ойуку

ХОБОЛООХ СУОЛ

982
0-49

УДК 894.387-31
ББК 84 (2Рос-Як)-44
О 11

Ойуку

О 11 **Хоболоох суол:** Роман маннайгы чааһа /М.Г.Старостин ойуута. — Дьскуускай: Бичик, 1999. — 256 с.

"Хоболоох суол" — автор бастагы романа. Роман Лена орто уламатан тэрдикти өлөрөр мууһа бэһинийтарын уонна дьалыһытарын өлөрдүн өккөнөк арыян көрдөрөр. Суруллубут үгүс персонаж дьин олохо баар буола сыгдыбыт дьон. Автор өмнөтөр өлөрөр кэлбит историческай кэмдэрк өбөлгө ойуулуурга астулар.

Ойуку

Ямщики на Лене: Роман, часть I-я.

"Ямщики на Лене" — первый роман автора, посвященный о жизни русских крестьян и ямщиков. Многие персонажи являются прототипами реальных ныне живущих людей. Автор подробно описывает жизнь русских и якутов того времени, их важные дружеские и родственные узы, крепко связавшие судьбы двух народов.

О 470290202 — 99
М 137 — 99 27 — 99

ББК 84(2Рос-Як)-44

Литературно-художественное издание

Ойуку (Харитонов Павел Николаевич)

ЯМЩИКИ НА ЛЕНЕ

Роман. Часть I-я

Редактор В.Н. Луковцев
Наблюдатель за выпуском В.Л. Саввинцева
Худ. редактор М.Г. Старостин
Техн. редактор У.Т. Гердекина
Компьютерная верстка А.В. Гоголева

Сдано в набор 28.02.97. Подписано в печать 26.07.99. Формат 84 x 106 1/32. Бумага офс.
Гарнитура Гельветика. Печать офсетная. Усл. к.л. 13,44. Усл. ар.-отт. 13,86. Уч.-изд.л. 14,39.
Тираж 3000 экз. Заказ № 3613
Лицензия серии ИДРС № 000891 от 26.02.97 г.

Набрано и сверстано в компьютерном столе Национального книжного издательства "Бичик"
Национального книжного издательства "Бичик" Республики Саха (Якутия)
677002, г. Якутск, ул. Орденомцевов, 31

Отпечатано с готовых светорезовых диапозитивов
в ОАО «Типография «Новости»
107005, Москва, ул. Фр. Энгельса, 46.

ISBN 5-7696-0014-1

© Харитонов Павел Николаевич, 1999

«Хоболоох суол» роман хайдах суруллубутай?

Павел Николаевич Харитонов – Ойуку
2012 с.

Романна суруллубут үйэлэр алтыныыллара, төһө даҕаны мин кэмим буолбатаҕын иһин, геройдарым олохторунан олохторбут, хоболоох суол үстүн бииргэ айаннаспыт кэриэтэ сананабын. Тоҕо диэтэххэ суруйааччы төрдүттэн билбэт тиэмэтин анардас өйүттэн суруйарын саарбахтыыбын. “Хоболоох суол” төһө даҕаны түөрт кинигэттэн турдар, миэхэ бэйэбэр, биир кинигэ, биир олох араас кэмнэри хабан суруллубутун көстүүтэ буолар. Ити барыта роман геройдара, персонажтара үйэлэр хорук суолларын тула ааспыт историяларын кэпсээнэ.

1985 сылтан, сэбиэскэй дьон олон кэлбит общественной олохун, өйүн-санаатын, сиэрин-майгытын, үгэстэрин уларыта тутуу демократической политиката саҕаламмыта. Оттон, хайа баҕар киһи үөскээбит обществатын олохтун тутулуга суох буолуон табыллыбатын туһунан үөрэхтэрэ биһиги бүтүммүт оскуолата этэ. Ол иһин уларыта тутуу биһиги ортобугар олус үөрүүтэ, эрэннэриитэ суох, ордук ыарыылаахтык, долгутуулаахтык кирибитэ. Ким туга ханныга биллэр кэмнэрэ кэлбитэ.

Саха сириҥ дьоно, бастатан туран интеллигенцията, ол долгунуттан эмиэ хаалсыбатаҕа. “Уларыта тутуу” ытылларын утарсааччылар даҕаны, батыһааччылар даҕаны бааллара. Уруккулуну бобуу-хаайы ханан даҕаны суох буолбута. Хардарыта аһаастык киирсиилэр даҕаны, аһаастык кэпсэтиилэр даҕаны тахсалларын тутта көрдөрөн, иһитиннэрэн барбыттара. Былдьаммыт литературалар, киинэлэр, архивтар арыллыбыттара. Сана кэм тыһына, саналыы көрүү, билгэлээһин түргэнник тарҕаммыта. Хайдах эрэ үйэлэргэ хаппахтанан түрбүт тимир халҕаннар тэлэччи аһыллыбыттары күүрдүк буолбута. Онно иһиттэххэ уруккута улуну держава буолан ньиргийэн олоҕорбут сэбиэскэй сойууспут системата айгыраабыта, тыһына букатыннаахтык кылгаабыта дьэҥкэтик көстүбүтэ. Уларыта тутуу ытыллар сөптөөбө миигин итэбэппитэ. Саха сиригэр уларыта тутууну сатабыллаахтык ыппыт, саналыы өйү-санааны киллэрбит киһибитинэн, норуот бүтүүнэ куоластаан талбыт бастакы президенэ Михаил Николаев буолбута.

Ол эрээри үйэтин монообут эргэ тимир системаны төрдүттэн үрэйэн, демократическай обществаны тэрийии, олохсуйан хаалбыт эргэ үгэстэри, өйү-санааны кыайыахха диэри быдан ырааҕа. Анардастыы былааска эрэ бас бэринэ үөрэнэн хаалбыппыт, кулуттарга уонна тойотторго кубулуйбуппут икки арда улахана бэрт буолан, демократияны, суверенитеты анардас үөбүү эрэ тылларын күүрдүк ылыһааччылар элбэхтэрэ. Сэбиэскэй былаас бары көлүөнэтин төлкөтө итинник олоҕорон ааспыта.

Кинилэр бэйэ ыккардыгар сыһыаннаһыыларга улам уустугуран уонна кытаатан испитэ. Ангардас кураанар дойдубунан, инникигэ эрэннэриинэн олордор, үөрэтэр, үлэлэтэр, ол идеологияларын курдук албын геройдары, патриоттары иитэн таһаарбыттар.

Ити кэмнэ, норуотум олорон ааспыт уһун суолун устун айанныырга уонна ол суол тула дойдун үрдүнэн туох ханнык буолан ааспытын бэйэм сыаналаан, эппинэн-хааммынан билэн, төннөн кэлэргэ санаммытым. Айымньым персонажтара бука барыларга ол суол тула тарбанан олорон дьонтон уонна кинилэр ыччаттарыттан таһаарыахтара. Үгүс үйэлэргэ сахалардыын бииргэ олорбут, нуучча баһынайдарга, онуоха оччотообу быһыы-майгы сүрүн хартыынатын көрдөрүөхтээхтэрэ. Европаны, Сибири, Саха сири, Хотугу Американы уонна Чуумпу акыйаан арыыларын холбообут, Россия хорук тымыра буолбут, Хоболоох суол ааспыт историята миэхэ итинник көстүбүтэ. Ол усталаах-туоратыгар ааспыт кэмнэр быыстарыгар биһиги норуоттун үрүнүнэн даһаны, харанан даһаны суруллубут, героическай даһаны, трагическай даһаны страницаларга эмиэ бааллар.

Музей үлэнигэ уонна оскуолатааһы сааспыттан кыраайы үөрэтиигэ кыттыспыт буоламмын, мунньуммут матырыйаалым илиибэр толору баара эрэри, онтубун кыайа-хото тутарбар, баһылыырбар, эрдэтээһи суруйааччылар кинигэлэригэр суруллубатаһы этэргэ,

уруккута сабыылаах тиэмэлэри, былыргы сиэрдэри-туомнары, итэбэллэри, билбэппиттэн элбэх ыарахаттары көрсүбүтүм.

Ромаммын түөрт уон сэттэ сааспар саҕалаан бараммын, биэс уон саасын көрсө икки бастакы кинигэм харатын бүтэрбитим. Бастакы баҕа санаам романым үс кинигэттэн туруохтааҕа. Уларыта тутуу охсуһуута, ити кэмнэ, дьэ, дьиннээхтик саҕаланан, бар дьон өйүн-санаатын баһылаан, хас ыал ахсын киирбитэ. Уларыта тутуу бастакы сылларыгар, биир өттүттэн саныыргын толору этэрин, суруйарын, атыылыырын, атыылаһарын барыта көңүл, атын өттүттэн аһы-үөлү толуктонунан эрэ булуу, хамнаһы умна-умна ылыы, дьиэбэ-уокка кыныр-ханыр санарсыы, арыгылаһын, өлөрсүү, бэйэбэ тиини, күүһүлээһин, мэнээктээһин, ыалынан, тэрилтэнэн киэн сирдэринэн көһүү, сабыллыы-аһыллыы, биир тылынан ыһыллыы балысхана тахсыбыта. Ким байара, ким дьадайара дьүүлэ-дьаабыта суох буолбута. Оннук олох кыһалҕаларын бэйэм эмиэ көрсөммүн, ыктараммын, үлэм кэнниттэн, өрөбүллэрбэр, куорат ыккардыгар дьону таһар идэлэммитим. Атын өттүттэн эмиэ да көңүл быраап бэриллэн, даача сирэ ыламмын дьиэ-уот, күрүө-хаһаа туттар аатыгар барбытым.

Уонча сыл устатыгар үлэм харатын илиибэр туппатабым. Умна да быһыытыйдым быһыылааҕа. Ол сылдьаммын айымньым аатын чуолкайдаан, романым бастакы кинигэтин “Хоболоох суол” ааттааммын, бастаан, оройуон хаһыатыгар, кэлин

«Чолбон» сурунаалга бэчээттэтэммин, ааџааччыларым, критиктэрим үтүө сыанабылларын ыламмын, салџыы туспа кинигэлэринэн 1999 уонна 2001 сыллардаахха алта уон сааспын баттана «Бичиккэ» утуу-субуу тахсыбыттара. Икки кэлин кинигэлэрим, сүрүн үлэм быыһыгар, биэстии сыл быысаһаннар, 2011 сыллаахха сэттэ уон сааспар, түөрт чаастаах романым толору бэчээттэнэн тахсыбыта.

Ааспыт 20-с үйэ санатыгар, хас биирдиилэрэ, ол иһигэр олус талааннаах, уһулуччу өйдөөх, сатабыллаах, оччотооџу общества олоџун ханнык да хаан тохтуута, гражданскай сэриитэ суох, төрдүттэн уларытар даџаны, саналыы тутар даџаны кыахтаах бүтүн көлүөнэ үөрэхтээх дьоннор олорон, үлэлээн ааспыттара. Олору аахтаахха, үөрэттэххэ, букатын эдэр саастарыттан төрөөбүт норуоттарын көнүлүн, бэйэни салайыныыны, либеральной демократияны, национальной бырааптарын туруорсаннар, сэбиэскэй былаас бастакы сылларыттан охсуһуу уотугар төбөлөрүн оройунан түспүттэрэ уонна барбахтара буулдьа, бэртэрэ репрессия сиэртибэтэ буолбуттара. Итинник быһыы-майгы дойду бүттүүнүн үрдүнэн барбыта. Саха сирэ ала чуо арыыланан хаалар туһа суоџа. Кини эрэ хараастыан курдук. Дэлэџэ да, ССРС народнай артиһа Михаил Ульянов ол кэми: “История в гробах” – диэн этэн кэбинииэџэ дуо! Көнүлү-кырдыгы саба баттаһын, хабахха тыыннарыы, илиини-атаџы кэлгиттэри, хайа баџар киниэхэ элбэх санааны-онноону угара чахчы.

Саха сирэ 1632 сыллаахха Россия ыраахтаабылаах государстватыгар, 1922 сыллаахха Советской федеративнай социалистической республикатыгар холбоммутун кэнниттэн, исторической өттүнэн прогрессивнай даҕаны, трагической даҕаны кэмнэрдээбэ.

Хоболоох суолу тула үлэлээн-хамнаан олорбут икки норуот, хара маннайгыттан, элбэх харах уулаах, ыар ындыылаах, айыылаах-харалаах кэмнэри ааспыттара. Бука бары бу суолунан ситимнэнэн, инники олохторугар дьуолка туруораннар, биир дьылбаланан олорбуттара. Бу суолунан сайдыы даҕаны, кэхтии даҕаны, таптал даҕаны, күүһүлээнин даҕаны барыта буолан ааспыта.

Далай-лама этэр эбит: «Ааспыт история – бу политика дьыалата буолбатах, политика дьыалата – кэлэр кэм, кини политической быһаарыыларга наадыр» диэн. Ол иһин сурыйааччы мэлдьи олоххо дьин-чахчы буолан ааспыты уус уран айымньы онорон сурыйуохтаабын мин эмиэ өйдүүрүм. Ханнык баҕар норуот өбүгэлэрэ хайдах олорон кэлбит үгэстэрин, сирдээби үөрэхтэрин ылынар. Онуоха таһыттан кэлэн ороонуу ол норуот олоҕун тосту-туора уларытар, кинилэр отуордарын төрдүттэн алдытар. Ол кэнниттэн, урукку өбүгэлэриттэн тосту-туора, сана дьоннор үөскүүллэр. Билигин эрэ, харахпыт аһыллыбытын кэнниттэн, эргиллэн көрдөхпүтүнэнэ, хайдах олоҕу олорон кэлбиппит, дьэ, ырылхайдык көстөр. Арай ону өйдөөбөт, эбэтэр өйдүөн да баҕарбат киһи мэлдьэһинэн сөп.

Ааспыт үйэбэ кимнээби норуот геройдара уонна норуот өстөөхтөрө диирбитий? Кимнээби норуот өстөөхтөрө онортооммут “салгыммыт ырааһырда” диэммит хомуньуус баартыйаба махтанар этибитий. Ол туһунан кэлэр көлүөнэлэргэ суруйан кэпсээн хаалларар кэм, дьэ, кэлбитэ.

Суруйааччы саныырынан, улахан да, кыра да норуот ханнык бабар кэмнэ үтүргэннээх, үүрүллүүлээх, батталлаах олобунан олороро сатамат. Ордук кутталлааба уонна кыбыстыылааба, тосту-туора бардамнааһын суолларын кэнэбэски ыччаппытыгар үйэтитэ сылдьарбыт букатын сатамат. Норуоппут тумус дьонноро ону үчүгэйдик өйдүүлэрэ. Кинилэр өлөр өлүүнү көрөн тураннар, көнүл уонна бэйэни дьиннээхтик салайыныы туһугар туруулаһаннар сырдык тыыннарын толук уураллара. Ханнык бабар тыйыс кэм, бэйэтинээбэр тыйыс геройдары төрөтөрүн итинник итэбэйбитим.

Ааспыт үйэ 20-с сылларын иккис аһардарыттан Советскай союзка партия уонна государственнай аппарат чиновниктары икки ардыларыгар хардарыта хабырыйсыылара күүскэ тахсыбыттара. Партия иһигэр охсуһааччылары «уһа оппортунистарынан» сыбайбыттара уонна «национал-социализмга» халыйааччылар курдук көрбүттэрэ. Былаас, бэйэтин толоругас уонна истигэн чиновниктары утары сорунуулаах охсуһууга туруммуттары барыларын “норуот өстөөхтөрүнэн”, «бандьыыттартан» атыннык ааттаабатаба. Кинилэри садабалааччылары, бэйэтин геройдарынан аатырдыбыта.

20-с ылар бүтүүлэригэр үгүс партийнай, советскай салайааччылары национальнай интеллигенцияны өйөөтүлэр диэн буруйдааннар, үлэни кылаас интэриэни тунэн биэрээччилэринэн буруйдаабыттара. Национальнай республикалар чулуу деятеллэрин, интеллигеннэрин ытыталыырга тийэ репрессиялаабыттара. «Сахалар дыалалара» дойду үрдүнэн барбыт политической буруйдааныннарга ол хааннаах хампааннаба генеральнай репетициянан» буолбута. Конфедералистар бэйэлэрин программаларыгар национальнай республика статусун көрдүү сатаабыттара уонна ССРС-ны кытары дуогабарынан хардарыта сыһыаннаһыга олобуруга дьулуспуттара. Ити хамсаанын Кулаковскай философскай суругун, политической өттө этэ диэххэ эмиэ сөп. Конфедералистар хамсааныннара, үлэлээн итиллээччи дыаданы уонна орто баанынайдар партияларын программаларын олоххо киллэртэрэри туруулаһы холобура этэ. Кинилэри, билигин кэлэн, байыаннай демонстрацияны онорботохторо эбитэ буоллар, олохпут тупсуохтаабын, интеллигенциябыт чэчириэхтээбин курдук буруйдааччылар, ити муна-тэнэ сылдыааччылар тыллара буолбатах, ити былаастарын былдыаппыт коммунистар үөрэхтэрэ. Сэбиэскэй былаас норуот бас-көс интеллигенциятын ирдээн туран хара күннэрэ тирээн кэлиэр диэри сорунуулаахтык суох онортуура.

20-с-30-с ыларга үөрэхтээх интеллигенцияны барыларын буржуазнай националистарынан, идеологтарынан, реакционердарынан ааттаан тураннар репрессиялаабыттарынын умнар сатамат.

Байбал Силиппиэнтэп бэйэтин
буруйдааныныгар, кылаассабай сыһыаннаһыны
олохтообут уонна пролетариат диктатуратын бэйэлэрин
былаастарын туһугар аһара туһаммыт хомуньуустары,
сирэйдэрин саралаан туран, аһаҕастык эппитэ. Кини
манньык салаллар былаас тоталитаризм суолунан баран
иһэриттэн эрдэттэн сэрэтэ сатаабыта.

Саха сиригэр үс үйэлэр усталарыгар ыаллыы аймахтаһан
олорбут норуоттар, хайалара да, ханнык да кэмнэ
атааннаспакка, утарыта турсубакка, ыксаллаах кэм
кэллэбинэ бииргэ холбоһон кэлбиттэрэ. Норуоту бобуу-
хаайы, сирэйэ-хараҕа суох соролооһун, биир кини
мунутуур былааһа, норуот буунун, ааспыт үйэ сагатыгар
нуучча бастакы, онтон олунньутаабы, алтынньытаабы
революцияларын төрөппүтэ. Ыраахтаабы былааһын
сууларыыга бүттүүн баттаммыт, бырааптарын
былдыппыт норуоттар бары арагалара бииргэ
холбоспута. Бириэмэннэй былаас кыаҕа суоһун
пролетариат сирдьиттэрэ туһаммыттара.

Алтынньытаабы революция норуоту бүттүүнүн
кылаастарынан араартаан, утарыта туруортаан, дойду
үрдүнэн гражданскай сэриини тардан, хааннаах
диктатуранан советскай былааһы олохтообута. Итинтэн
ылата былааһы бэйэлэрин илиилэригэр былдыаабыт
бассабыыктар, ГПУ-лар террордара саҕаламмыта. Ол
тыйыс кэм оһолоро, норуот көнүлүн күөмчүлээччилэри
утары охсуһууга, хас биирдиилэрэ, толук буолбуттара.
Олору садаҕалаабыт хомуньууустар кинилэр ааттарын
сиргэ тэпсэн, холуннаран, хараардан, умуннаттарар суолу
тутуспуттара.

Кыайбыттар кэккэлэрин: геройдар, патриоттар, интернационалистар аатырдыбыттар.

Кыайтарбыттар: норуот өстөөхтөрүнэн, бандьыттарынан атынынан ааттамматахтара. Ааспыт историябыт ис дьинэ уһун кэм усталаах-туоратын туххары итинник суруллан, токурутуллан, үөрэтиллэн кэлбитэ. Былаас идеологтара онуоха анаан тураннар сана советскай дьону иитэн таһаарбыттар.

Ааспыт үйэ үөскэппит алдьархайыттан, трагедиятыттан, босхолонон сирдээх уруктарым миэхэ итинтэн саҕаламмыттар. Норуот бастынтан бастын уолаттара бэйэлэрин кэмнэрин куюнарбыт ааттара ааттанар кэмнэрэ кэлбитэ. Кырдьык уонна көнүл туһугар охтубуттар албан ааттарын аны үөхтэрэр, албыннаттарар, тэбистэрэ сылдьар кэм букатыннаахтык ааста. Ити барыта, миэхэ, “Хоболоох суол” романы суруйууга тиэрдитэ.

**Г.В. Ксенофонов аатынан Хангаластаабы музей ВК
сирэйиттэн**

Хоболоох суол

Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дархана Айсен Сергеевич Николаев Уус Майа, Ленскэй, Өлүөхүмэ, Ханалас улуустарыгар 2024-2029 сыллары Дьаам култууратын сылларынан биллэрдэ.

Биллэриллибит сылларга хас биирдии култуура тэрилтэлэрэ былаан ылынан үлэлэрин саҕалаатылар.

А.М. Сидорова аатынан «Ситим» култуура киинэ биир дойдулаахпыт Павел Николаевич Харитонов-Ойуку, СӨ народнай суруйааччыта, Арассыыйа суруйааччыларын сойууһун чилиэнэ, прозаик, поэт «Хоболоох суол» романын аудиокинигэтин онорон таһаарарга былааннамыта. Дьаам култууратын сэхэргиир дириг историялаах айымньыны тарҕатар, үйэтитэр сыал-сорук туруоруммута.

Аудиокинигэ аабытыгар Л.Я. Гермогенова аатынан Күөрдэмнээби норуот тыйаатырын артыыстара уонна нэһилиэк олохтоохторо үлэлэстилэр. Роман 1 чааһын толору аабыта ахсынньы ыйга түмүктэниэ.

«Ситим» КК дириэктэрэ Саргылана Федорова

Хоболоох суол.

Аудиороман

Бастакы туона. Аахта Саргылана Семеновна Федорова, А.М. Сидорова аатынан «Ситим» КК дириэктэрэ

Иккис туона. Аахта Мария Аркадьевна Михайлова. 2 Дьөппөн орто оскуолатын учуутала.

Үһүс туона. Аахта Олеся Владимировна Александрова, Л.Я. Гермогенова аатынан Күөрдэмнээҕи норуот тыйаатырын режиссера.

Төрдүс туона. Аахтылар Анжелика Викторовна, Александр Иванович Алексеевтар, Күөрдэмнээҕи норуот тыйаатырын артыыстара.

Бэһис туона. Аахтылар Раиса Афанасьевна Эверстова, Нария Валерьевна Говорова, Николай Николаевич Ефимов, Күөрдэмнээҕи норуот тыйаатырын артыыстара.

Алтыс туона. Аахтылар Күөрдэм уонна Хабын нэһилиэктэрин бочуоттаах олохтооҕо, үлэ бэтэрээнэ, СӨ үтүөлээх артыыһа Степан Дмитриевич Петров. 2 Дьөппөн нэһилиэгин Аҕа баһылыга Александр Николаевич Константинов